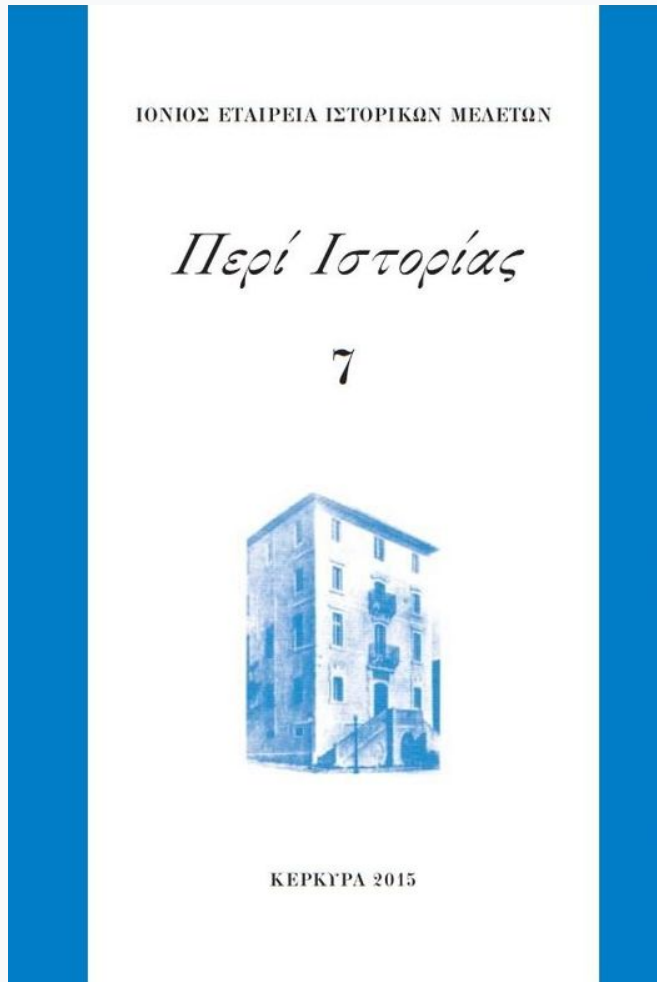

Peri Istorias

Vol 7 (2015)

Στοιχεία για τη δημόδη ελληνική την εποχή της Βενετοκρατίας: η μαρτυρία των κερκυραϊκών μαθηματάρων του 18ου αιώνα

Ελένη Καραντζόλα, Παναγιώτα Τζιβάρα, Αναστάσιος Παπαϊωάννου

doi: [10.12681/p.i.24772](https://doi.org/10.12681/p.i.24772)

To cite this article:

Καραντζόλα Ε., Τζιβάρα Π., & Παπαϊωάννου Α. (2020). Στοιχεία για τη δημόδη ελληνική την εποχή της Βενετοκρατίας: η μαρτυρία των κερκυραϊκών μαθηματάρων του 18ου αιώνα. *Peri Istorias*, 7, 85–105. <https://doi.org/10.12681/p.i.24772>

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΩΔΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ:

Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΩΝ ΚΕΡΚΥΡΑΪΚΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΑΡΙΩΝ ΤΟΥ 18ΟΥ ΑΙΩΝΑ

1. Τα μαθηματάρια ως πηγή για την ιστορία της ελληνικής γλώσσας

Ο όρος μαθηματάρια δηλώνει τα χειρόγραφα που παραδίδουν «μαθήματα», κείμενα της αρχαίας ελληνικής καθώς και της βυζαντινής γραμματείας, τα οποία οι μαθητές διδάσκονταν στα σχολεία της μέσης βαθμίδας. Οι νεαροί βενετοί υπήκοοι, όπως αντίστοιχα και οι οθωμανοί υπήκοοι, του παραδοσιακά ελληνικού χώρου, στη διάρκεια του 18ου αιώνα διδάσκονταν την αρχαία ελληνική γλώσσα, η σπουδή της οποίας αποτελούσε μέρος της «εγκυκλίου παιδείσεως».¹ Τα «μαθήματα» συνοδεύονταν από τις εξηγήσεις τους, τη μεταφορά δηλαδή του κειμένου σε γλώσσα κατανοητή για τους νεαρούς μαθητές και μερικές φορές συμβατή κιάλας με τις γλωσσικές ιδιαιτερότητες του τύπου τους.

Οι συγκεκριμένες γραπτές μαρτυρίες αποτελούν μία από τις πολυάριθμες πηγές στις οποίες μπορεί να βασιστεί η ανασύσταση της εξέλιξης της δημόδους ελληνικής κατά την περίοδο που ιστορικά καλύπτει την

* Ο Αν. Παπαϊωάννου εκπονεί διδακτορική διατριβή στο Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου, με θέμα «Πεζά κείμενα λογίων του 16ου-17ου αιώνα, σε δημόδη ελληνική γλώσσα, βάσει αυτόγραφων χειρόγραφων κωδίκων», η οποία εντάσσεται στο έργο «Ηράκλειτος II». Η έρευνα αυτή έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: Ηράκλειτος II. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

1. Για την εκπαιδευτική κατάσταση ειδικά στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα, βλ. Παναγιώτα Τζιβάρα, *Σχολεία και δάσκαλοι στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα (16ος-18ος αι.)*, Αθήνα 2003. Η ίδια, *Από την εγγραμματοσύνη στη λογιούση. Θέματα παιδείας των βενετών υπηκόων στον ελληνικό χώρο*, Αθήνα 2012.

Τουρκοκρατία και τη Βενετοκρατία στον ελληνόφωνο χώρο, ενώ αρχίζουν να γίνονται ποσοτικά σημαντικές από τις αρχές του 16ου αιώνα και βγαίνουν αυξανόμενες τους 17ο και 18ο αιώνες.

Τα μαθηματάρια συνιστούν, επομένως, ιδιαίτερος αξιόλογη πηγή. Αφενός ως προς το περιεχόμενό τους αποτυπώνουν ποια κείμενα, από τη χριστιανική και θύραθεν γραμματεία, θεωρούνταν ενδεδειγμένα στο πλαίσιο της «εγκυκλίου παιδείσεως» και αφετέρου ως προς τη γλωσσική τους μορφή. Οι συνοδευτικές εξηγήσεις τους, δηλαδή η δημόδης απόδοση των πρωτότυπων κειμένων σε σύγχρονη των γραφών τους γλώσσα (λιγότερο ή περισσότερο λόγια) αποτελεί σημαντική μαρτυρία για τη γλώσσα γραμματισμού της εποχής, καθώς επίσης και για την ιστορία της ελληνικής γλώσσας κατά την περίοδο που προηγήθηκε της ίδρυσης του ελληνικού κράτους.

2. Τα κερκυραϊκά μαθηματάρια του 18ου αιώνα

Η παρούσα μελέτη έχει ως αντικείμενο διερεύνησης τα γλωσσικά χαρακτηριστικά ενός υποσυνόλου (γεωγραφικά και χρονολογικά) των σωζόμενων χειρόγραφων μαθηματαρίων: μαθηματάρια για σχολική χρήση που γράφτηκαν σε ένα από τα πιο ζωντανά πνευματικά κέντρα του Ελληνισμού, από ντόπιους Κερκυραίους ή παρεπιδημούντες ή και γόνους προσφύγων (κυρίως από την Κρήτη) κατά τον 18ο αιώνα. Όταν, λοιπόν, αναφερόμαστε στα κερκυραϊκά μαθηματάρια, συμπεριλαμβάνουμε στην πραγματικότητα όλα τα χειρόγραφα για σχολική χρήση που γράφτηκαν στην Κέρκυρα. Την εποχή που εξετάζουμε απαντούν ως δάσκαλοι στο νησί απόφοιτοι των σχολών της Ιταλίας, ντόπιοι ή και ξένοι, που παρεπιδημούσαν εκεί, δάσκαλοι από την απέναντι ηπειρωτική γη, λαϊκοί, καθώς επίσης ιερείς και μοναχοί, οι οποίοι παράλληλα με τα λατρευτικά τους καθήκοντα παρέδιδαν και ιδιωτικά μαθήματα.

Τα κερκυραϊκά μαθηματάρια δεν έχουν ξεχωριστή τυπολογία ή θεματολογική διάταξη από τα ήδη γνωστά της περιόδου της Τουρκοκρατίας, τα οποία έχουν μελετηθεί και συστηματικά παρουσιαστεί.² Η προέλευσή τους, όταν δεν δηλώνεται ρητά, προκύπτει είτε από τα ονόματα των γραφών είτε από σημειώματα και ενθυμήσεις, με σαφή αναφορά στον τόπο.

Από το σώμα των γνωστών μαθηματαρίων, για τους σκοπούς ακριβώς

2. Βλ. Αγγελική Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια των ελληνικών σχολείων κατά την Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1994.

της μελέτης, επιλέξαμε δύο επώνυμα χειρόγραφα Κερκυραίων γραφέων, που σώζονται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας (ΕΒΕ), καθώς και τρία ανώνυμα μαθηματάρια που προέρχονται από το κερκυραϊκό μοναστήρι της Πλατυτέρας. Το πρώτο χειρόγραφο, ΕΒΕ 1132,³ παρότι δεν φέρει δήλωση τόπου, γνωρίζουμε ότι είναι κερκυραϊκό, εφόσον τα ονόματα των γραφέων του παραπέμπουν σε πρόσωπα με γνωστή δραστηριότητα στην Κέρκυρα. Περιέχει εκκλησιαστικά ποιητικά κείμενα, Κανόνες στις εορτές της Υπαπαντής, της Ανάστασης, της Πεντηκοστής και των Θεοφανείων, Εξηγήσεις στα δίστιχα του Κάτωνα, στα τετράστιχα του Γρηγορίου Θεολόγου και, τέλος, το έργο «Περί παιδων αγωγής» του Πλουτάρχου. Το κείμενο είναι δίστηλο: στην αριστερή στήλη γράφεται το πρωτότυπο κείμενο με τη συντακτική σειρά των λέξεων και στη δεξιά η εξήγηση. Στο πρώτο φύλλο ο μαθητής σημείωσε τα ακόλουθα: *Μηνί Φευρουαρίου β', τούς⁴ χιλίους ευταχοσίους έξη, Μαΐου ιγ' εμπήκα εις τά μαθήματα τής Υπαπαντής. Εγώ Ιωάννης Μελατιανός έγραφα.* Στο φ. 49r ο μαθητής σημείωσε την έναρξη των μαθημάτων των Θεοφανείων: *αψϚ' απρηλλίου ζ' εμπήκα εις τόν Θεοφανίον τα μαθήματα εγώ Ιωάννης μελατιανός έγραφα,* ενώ στο φ. 151v υπάρχει η σημείωση: *Γέγραπται παρ' εμού Αντωνίου τού Μελατιανού.*

Όπως προκύπτει από τα ανωτέρω σημειώματα, το μαθηματάριο γράφτηκε το 1706 από τον μαθητή Ιωάννη Μελατιανό και επαναχρησιμοποιήθηκε από τον Αντώνιο. Οι Μελατιανοί, οι οποίοι ως μαθητές υπογράφουν διαδοχικά στο κείμενο, είναι γνωστοί ως ιερείς αργότερα στην Κέρκυρα.⁵ Η θεματολογία του μαθηματαρίου συνδέεται έτσι με την τελολογία των σπουδών τους, η οποία ενδεχομένως και να εξαντλούνταν εκεί. Ο Ιωάννης Μελατιανός μαθήτευσε κοντά στον λόγιο ιερομόναχο Βίκτωρα Κλαπατζαρά ή Δαράκιο, προφανώς Κρητικό, ο οποίος τον Νοέμβριο του 1717, όταν ο Ιωάννης χειροτονήθηκε ιεροδιάκονος, κατέθεσε τη συμμαρτυρία του για τις ικανότητές του υπογράφοντας ως «Βίκτωρ ιεροδιδάσκαλος

3. Ιω. και Αλκ. Σακκελίων, *Κατάλογος των χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος*, εν Αθήναις 1892, σ. 206. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια*, ό.π., σ. 402-403.

4. Σε όλα τα αποσπάσματα χρησιμοποιείται μόνο το τονικό σημάδι της οξείας, οπουδήποτε υπάρχει τόνος στα χειρόγραφα.

5. Για τον ιερέα Ιωάννη Μελατιανό, εφημέριο στον ναό του Αγίου Ελευθερίου, και τον γιο του, ιερέα Αντώνιο Μελατιανό, βλ. Σπ. Καρύδης, *Ο Κώδικας του ιερού ναού Αγίου Ελευθερίου Κέρκυρας*, Κέρκυρα 2007, σ. 81, 195, 203-204, 210. Για την εφημερία του ιερέα Ιωάννη στον ναό του Αγίου Νικολάου των Ξένων στη Γαρίτσα τα έτη 1720-1742, βλ. ΓΑΚ – Αρχαία Νομού Κέρκυρας, *Ληξιαρχικές Πράξεις Εκκλησιών*, φάκ. 50.

και καθηγητής αυτού».⁶ Ο Αντώνιος το 1742 ήταν αναγνώστης και, παρότι δεν είχε τη νόμιμο ηλικία των 25 χρόνων για να χειροτονηθεί διάκονος, προκάλεσε την εξέτασή του από τον πρωτοπαπά, σίγουρος ίσως για τη γνωστική του επάρκεια.⁷

Το δεύτερο χειρόγραφο, ΕΒΕ 1133,⁸ περιέχει κείμενα της εκκλησιαστικής και θύραθεν γραμματείας, και συγκεκριμένα εξηγήσεις στα συμβουλευτικά κεφάλαια του Αγαπητού διακόνου, τους λόγους του Ισοκράτη «Προς Δημόνικον» και «Προς Νικοκλέα», τον λόγο του Μ. Βασιλείου «Προς τους νέους», τα έργα του Λουκιανού «Πατρίδος Εγκώμιο», «Τυραννοκτόνος Αποκηρυττόμενος» και «Περί του μη ραδίως πιστεύειν τη διαβολή», καθώς και τον αριστοφανικό «Πλούτο». Ο γραφέας του χειρογράφου είναι ο Κερκυραίος Δημήτριος Μεγαριτάκης και η σύνθεση του μαθηματαρίου διήρκεσε από τις 4 Μαρτίου έως τις 19 Σεπτεμβρίου 1740.⁹ Στο παράφυλλο της αρχής διαβάζουμε: *Έβαλα αρχήν εις τας εξηγήσεις των συμβουλευτικών κεφαλαίων τού Αγαπητού διακόνου προς ωφέλειαν 1740 Μαρτίου 4. Εξηγήσεις των συμβουλευτικών κεφαλαίων τού Αγαπητού διακόνου. Αγαπητός ο ελάχιστος. Εγώ Δημήτριος Μεγαριτάκης έβαλα καλήν αρχήν διά νά γράψω εις τό άνωθεν βιβλίον καί θέλει κάμω καί καλόν τέλος.*

Εκτός από τα μαθητικά τετράδια των μετέπειτα επώνυμων και γνωστών Κερκυραίων λογίων,¹⁰ στα μοναστήρια του νησιού, αδιαμφισβήτητους φορείς της παιδευτικής προσπάθειας στα χρόνια της ξενικής κυριαρχίας, διασώζονται πολλά μαθηματάρια ανώνυμων μαθητών, χωρίς ιδιαίτερη

6. Βλ. ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κέρκυρας, Μεγάλοι Πρωτοπαπάδες, φάκ. 26, βιβλίο 1, φ. 5r. Για τον Κλαπατζάρα, βλ. Τζιβάρα, *Σχολεία*, ό.π., σ. 115-116, 303-304.

7. Βλ. *Per li confratelli della chiesa e scuola B.V. Spilitotissa e San Biasio LLCC Assuntori di Giudizio*, σ. 19.

8. Σακκελίων, *Κατάλογος*, ό.π., σ. 206. Σκαρβέλλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια*, ό.π., σ. 403-404.

9. Η κερκυραϊκή προέλευση του χειρογράφου τεκμηριωνόταν ήδη από τα σημειώματα με αναφορά σε κερκυραϊκά τοπωνύμια που απαντούν στο χειρόγραφο (Βλ. Τζιβάρα, *Σχολεία*, ό.π., σ. 295). Από πρόσφατη έρευνα στα ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κέρκυρας προέκυψε ότι ο Δημήτριος Μεγαριτάκης του Γεωργίου απαντά στην Κέρκυρα ως συμβαλλόμενος σε συμβολαιογραφικές πράξεις των ετών 1766 και 1768 (ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κέρκυρας, Συμβολαιογραφικά, φάκ. Σ.136, βιβλίο 1, φ. 40r, και βιβλίο 2, φ. 20r-v, πράξεις με ημερομηνία 7 Ιουλίου 1766 και 28 Μαΐου 1768 αντίστοιχα, στις οποίες καταγράφεται η παράδοση από εκείνον της προίκας της αδελφής του Σωσάνας στον Σπυρίδωνα Ανδρώνη και στον γαμπρό Ιωάννη Ανδρώνη).

10. Βλ. Β. Fonkič, «Το μαθητικό τετράδιο του Ελευθέριου (Ευγένιου) Βούλγαρη», *Ο Εραμιστής* 22 (1999), σ. 80-89. Παναγιώτα Τζιβάρα, «Ένα ακόμη μαθητικό τετράδιο του Ελευθέριου (Ευγένιου) Βούλγαρη», *Ο Εραμιστής* 23 (2001), σ. 35-47.

καλλιτεχνική αξία, που μαρτυρούν, ωστόσο, την προσπάθεια των νεαρών γραφέων τους για την κατάκτηση της γλώσσας και τεκμηριώνουν τη χρήση συγκεκριμένων κειμένων για διδακτικούς σκοπούς. Στο κερκυραϊκό μοναστήρι της Πλατυτέρας απόκεινται οκτώ συνολικά μαθηματάρια, τα οποία εμφανίζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη γλώσσα.¹¹ Η ύλη των μαθηματάρων που σώζονται στο εν λόγω μοναστήρι, στηρίζεται κατ'εξοχήν στους ασματικούς κανόνες, ύλη αγαπητή και οικεία στους αρχάριους μαθητές.¹² Πέντε από τα οκτώ μαθηματάρια περιέχουν Κανόνες σε δεσποτικές εορτές, καθώς και στη μετάσταση της Θεοτόκου και στην Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, δύο μαθηματάρια περιέχουν το έργο του Πλουτάρχου «Περί του ακούειν»¹³ και ένα παραδίδει τα «Ηθικά έπη» του Γρηγορίου Θεολόγου.

Από τα ανωτέρω χειρόγραφα επιλέξαμε για παρουσίαση τρία, που παρουσιάζουν ξεχωριστό ενδιαφέρον από γλωσσική άποψη, τα Πλατυτέρας 28, 30 και 35, όλα του 18ου αιώνα.

Το χειρόγραφο Πλατυτέρας 28 περιέχει τους Κανόνες και τις εξηγήσεις τους, από την Κυριακή των Βαΐων έως την Κυριακή του Πάσχα, και κατόπιν ομοίως τους Κανόνες της Πεντηκοστής, της Μεταμορφώσεως του Χριστού και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου.¹⁴ Το χειρόγραφο 30 περιέχει το έργο του Πλουτάρχου «Λόγος περί τού ακούειν»¹⁵ μαζί με την ερμηνεία του, ενώ το χειρόγραφο 35 περιέχει τους ερμηνευμένους Κανόνες στις εορτές της Πεντηκοστής, της Μεταμορφώσεως, της Κοιμήσεως της Θεοτόκου και του Τιμίου Σταυρού.¹⁶

Τα υπό εξέταση μαθηματάρια διέπονται από κάποια βασικά κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Το περιεχόμενό τους καλύπτει τη διδακτέα ύλη για τους μαθητές της μέσης βαθμίδας, οι οποίοι μέσα από τη σπουδή πατερικών και κλασικών κειμένων προετοιμάζονταν για τη συνέχιση των ανώτερων σπουδών τους (π.χ. στη Φλαγγίνειο Σχολή της Βενετίας). Αποτελούνται από συρραμμένα τεύχη, άνισου, συνήθως, μεγέθους. Είναι γραμ-

11. Πρόκειται για τα χειρόγραφα Πλατυτέρας 28, 30, 35, 60, 69, 72, 76 και 86. Για αναλυτική περιγραφή των μαθηματάρων, βλ. Παναγιώτα Τζιβάρια – Σπ. Καρύδης, *Η Βιβλιοθήκη της μονής Πλατυτέρας Κέρκυρας. Χειρόγραφα – Έντυπα – Αρχείο*, Αθήνα 2010, σ. 189-192, 199-200, 218-219, 234-235, 236-237, 244-245, 256-257.

12. Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια*, ό.π., σ. 21-31.

13. Το έργο αυτό του Πλουτάρχου ήταν ένα από τα τρία πιο προσφιλή των διδασκάλων (Σκαρβέλη-Νικολοπούλου, *Μαθηματάρια*, ό.π., σ. 127).

14. Τζιβάρια – Καρύδης, *Η Βιβλιοθήκη Πλατυτέρας*, ό.π., σ. 189-191.

15. Στο *ίδιο*, σ. 192.

16. Στο *ίδιο*, σ. 199-200.

μένα σε δύο στήλες: στην αριστερή στήλη γράφεται το πρωτότυπο κείμενο, αναδιατυπωμένο με τις λέξεις στην ορθή τους συντακτική σειρά, ενώ στη δεξιά στήλη περιέχεται η εξήγησή του. Η εξήγηση είναι άλλοτε μονολεκτική και άλλοτε ακολουθεί την «ψυχαγωγική» μέθοδο, δηλαδή χρησιμοποιούνται δύο ή περισσότερα συνώνυμα για την απόδοση μιας λέξης / φράσης, ή ακόμη έχουμε και την πλατύτερη ανάπτυξη των νοημάτων του κειμένου. Το αρχαίο κείμενο προφανώς αντιγραφόταν από τα λειτουργικά-εκκλησιαστικά βιβλία ή το παρέδιδε ο δάσκαλος με απλή συντακτική σειρά. Οι εξηγήσεις ήταν μάλλον, με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία, ατομικές προσπάθειες απόδοσης του πρωτότυπου κειμένου ή υπαγορευμένες προτάσεις από την πλευρά του δασκάλου.

3. Ερευνητικά ερωτήματα

Η μελέτη των κερκυραϊκών σχολικών εγχειριδίων μπορεί να συνεισφέρει στη διερεύνηση κρίσιμων ερευνητικών ερωτημάτων σχετικά με την ιστορία της ελληνικής γλώσσας, και ειδικότερα την αποκατάσταση της δημόδους πρώιμης νεοελληνικής. Πιο συγκεκριμένα, η παρούσα μελέτη επιχειρεί να συμβάλει στην ευρύτερη συζήτηση προσφέροντας απαντήσεις στα ακόλουθα δύο βασικά ερωτήματα:

(α) Πόσο ενιαία είναι η γλωσσική μορφή των κερκυραϊκών μαθηματάρων του 18ου αιώνα ως προς τα στοιχεία που κομίζουν για την ανασύνθεση της δημόδους ελληνικής;

(β) Υπάρχει, και σε ποιο βαθμό, παρουσία (λεξικών και γραμματικών) διαλεκτικών στοιχείων;

3.1 Δημόδη χαρακτηριστικά

Προκειμένου να διερευνηθεί το ερώτημα (α), μεθοδολογικά αναζητήθηκε η απόδοση ορισμένων κοινών αποσπασμάτων πρωτότυπου κειμένου σε δύο διαφορετικά μαθηματάρια. Στους Πίνακες 1-7 παρουσιάζονται ενδεικτικά τα ίδια αποσπάσματα μεταφρασμένα από τον Κανόνα της Μεταμορφώσεως, όπως απαντούν αντίστοιχα στα χειρόγραφα 35 και 28 της Πλατυτέρας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Χφ. 35 (φ. 6r)

Χοροί Ισραήλ διελάσαντες ανίχιμους, ποσί ερυθρόν πόντον και υγρόν βυθόν ορώντες αναβάτας τριστάτας δυσμενείς εν αυτώ υποβρυχίους έμελπον εν αγαλλιάσει άσωμεν τώ Θεώ ημών ότι δεδόξασθαι.

Μετάφραση

Τό πλήθος των Εβραίων έστ(ωντας) και νά απεράση μέ άβρεχα ποδάρια τήν κόκκινην θάλασσαν και τό νοτερόν βάθος βλέπωντας τούς καβαλαραίους τούς τριστάτας τούς εχθρούς τους εις αυτώ τό βάθος πνιγμένους έψαλλαν μέ χαράν άς ψάλλωμεν εις τόν Θεόν μας διότι εδοξάσθη.

Χφ. 28 (φ. 83v-84r)

Χοροί Ισραήλ διελάσαντες ανίχιμοι<ς> ποσί πόντον ερυθρόν και βυθόν υγρόν ορώντες δυσμενείς αναβάτας τριστάτας υποβρυχίους έμελλον εν αγαλλιάσει άσωμεν τώ Θεώ ημών ότι δεδόξασται.

Μετάφραση

Οι χοροί των Ισραηλιτικών λαών αφ' ού διεβησαν μέ άβροχα ποδάρια τό<ν> ερυθραίον κόλπον τήν ερυθρά θάλασσαν και τόν βυθόν αυτής τόν υγρόν τόν ρωάδη τόν κυματώδη επειδή έβλεπον τούς εχθρούς τους τούς Αιγυπτίους τούς αρματιλάτας τριστάτας τού Φαραώ υποκάτω από αυτά τά ύδατα πνιγμένους έψαλλον μέ πάσαν χαράν και ψυχικήν αγαλλιάσιν βοώντες πρός αλλήλους τους ώ Ισραηλίται υμείς άς ψάλλωμεν ύμνον επινίκιον εις τόν λυτροτήν Θεόν ημών ότι εδοξάσθη διά τού τοιούτου θαύματος.

Ήδη από το πρώτο απόσπασμα γίνονται φανερές οι υφολογικές προτιμήσεις των γραφών των δύο χειρογράφων ως προς την απόδοση στη δημώδη δομών του πρωτότυπου κειμένου. Έτσι, οι μετοχές (διελάσαντες, ορώντες) αποδίδονται στο μεν χφ. 35 με γερούνδια (έστωντας και νά..., βλέπωντας), ενώ στο χφ. 28 με δευτερεύουσες προτάσεις (αφ' ού διεβησαν, επειδή έβλεπον). Και στα δύο χειρόγραφα, η αιτιατική πληθυντικού των αρσενικών ονομάτων διατηρεί την παλαιά μορφή -ας (τριστατάς, αρματιλάτας), ωστόσο το χφ. 35 εμφανίζει και τον δημωδέστερο και διαλεκτικότερο τύπο καβαλαραίους. Οι μεσοπαθητικές παρελθοντικές καταλήξεις εμφανίζονται χωρίς ανομοίωση (εδοξάσθη), αξίζει, ωστόσο, να υπογραμμιστεί η παρουσία του τύπου δεδόξασθαι (με υπερδιόρθωση, αντί δεδόξασται) στο πρωτότυπο κείμενο στο χφ. 35. Η δευτερεύουσα πρόταση ότι δεδόξασθαι στο χφ. 35 εισάγεται με το δημωδέστερο συνδετικό (διότι). Στο λεξιλο-

γικό επίπεδο, η ονομαστική φράση *ερυθρόν πόντον αποδίδεται κόκκινην θάλασσαν στο χφ. 35, και ερυθραίον κόλπον / ερυθρά θάλασσαν στο χφ. 28. Δημωδέστερος είναι και ο τύπος άβρεχα ποδάρια έναντι του άβροχα.*

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

<p>Χφ. 35 (φ. 7v) <i>Τόξον δυνατών ησθένησε και οι ασθενούντες περιεζώσαντο δύναμιν διά τούτο εστερεώθη εν Κυρίω η καρδιά μου.</i></p>
<p>Μετάφραση <i>Τό τοξάρι τών δυνατών αδυνάτησε και οι αδύνατοι επεριεζώθηκαν τήν δύναμιν ήγουν εδυναμώθηκαν διά τούτο εστερεώθη [[εστερεώθη]] εις τόν Κύριον η καρδιά μου.</i></p>
<p>Χφ. 28 (φ. 85v) <i>Τόξον δυνατών ησθένησεν και οι ασθενούντες περιεζώσαντο δύναμιν διά τούτο εστερεώθη εν Κυρίω η καρδιά μου.</i></p>
<p>Μετάφραση <i>Τό δοξάρι τών δυνατών ασεβών αδυνάτησε και οι αδύναμοι ενεδύθησαν δύναμιν διά τούτο εστηρίχθη εδυναμώθη εις τόν Κύριον η καρδιά μου.</i></p>

Στο απόσπασμα αυτό, το χφ. 35 εμφανίζει τη νεότερη μορφή των μεσοπαθητικών αοριστικών τύπων σε -κα: *επεριεζώθηκαν* (με διπλή αύξηση), *εδυναμώθηκαν*. Και τα δύο χειρόγραφα παραδίδουν ασυνίζητο τον τύπο *καρδία*.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

<p>Χφ. 35 (φ. 9v) <i>Χριστέ ο Θεός διατυπούμενος νόμον τώ γράμματι εν Σινά ώφθης εποχούμενος εν νεφέλη πυρί και γ<ν>όφω και εν θυέλλη Κύριε δόξα τή δυνάμει σου.</i></p>
<p>Μετάφραση <i>Ω Χριστέ ο Θεός τυπώνωντας τόν νόμον μέ τό γράμμα εις τό Όρος τό Σινά εφάνης καβαλάρης εις τήν νεφέλην εις τό πύρ και εις τό σκοτάδι και εις τήν συστροφήν τού αέρος ώ Κύριε δόξα και τιμή έστω εις τήν δύναμίν σου.</i></p>

Χφ. 28 (φ. 87r)

Χριστέ ο Θεός διατυπούμενος τώ γράμματι νόμον εν Σινά ώφθης επο-
χούμενος εν τή νεφέλη πυρί εν γνόφω και εν θυέλλη Κύριε δόξα τή
δυνάμει σου.

Μετάφραση

Ω Ιησού Χριστέ ο Θεός όταν εδιατύπωνες διεχάραττες διά τού γράμ-
ματος τόν νόμον τόν γραπτόν νόμον όνπερ δέδωκας τώ νομοθέτη
Μωσή επάνω εις τό Όρος Σινά εφάνης καθήμενος επάνω εις τήν νε-
φέλην εις τό πύρι εις τό σκοτάδι και εις τήν συνστροφήν τών ανέμων
σκιωδώς και αινιγματοδώς και ου τηλαυγώς καθάπερ νύν επί τού
Όρους Θαβώρ διά τούτο Κύριε άς είναι δόξα εις τό θειον κράτος σου
εις τήν παντοδυναμίαν <σου>.

Η δοτική του οργάνου τώ γράμματι, αποδίδεται εμπρόθετα: στο χφ. 28 διά τού γράμματος, και στο χφ. 35, δημωδέστερα, μέ τό γράμμα. Το χφ. 28 περιλαμβάνει και αρχαιοπρεπείς δομές, λ.χ. όνπερ δέδωκας τώ νο-
μοθέτη (αναφορική αντωνυμία της ΑΕ, τύπος παρακειμένου με αναδιπλα-
σιασμό, δοτική). Για την απόδοση της προστακτικής προτιμά, όπως και
στα προηγούμενα αποσπάσματα, την κατασκευή με ας (άς είναι, προβλ.
τον τύπο έστω στο χφ. 35).

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Χφ. 35 (φ. 10r)

Χριστέ Μωσής προκατιδών πάλαι σε εν πυρί και βάτω και Ηλίας ο με-
τάρσιος εν πυρίνω δίφρω παρόντες εν Θαβώρ κατεμήνουσ τήν έξοδον
τήν εν σταυρώ σου.

Μετάφραση

Ω Χριστέ ο Μωϋσής προβλέπωντας τόν παλαιόν καιρόν εσένα εις τό
πύρι και εις τήν βατζουινίαν και ο Ηλίας σπου άσυκώθη υψηλά μέ πύρι-
νον αμάξι ώντας παρών εις τό Θαβώριον Όρος εμύνουσ και εφρανέρω-
σαν τήν εβγαλσιάν οπου έκαμες εις τόν σταυρόν σου.

Χφ. 28 (φ. 88r)

Χριστέ Μωσής προκατιδών σε πάλαι εν πυρί και βάτω Ηλίας ο μεταρ-
σιος εν πυρίνω δίφρω παρόντες και Θαβώρ κατεμήνουσ τήν εν σταυρώ
έξοδόν σου.

Μετάφραση

Ω Χριστέ ο Θεός ο Προφήτης Μωϋσής είδεν εσέ ένα καιρόν εις τό πύρ και εις τήν βάτον τήν καταφλεγόμενην και ου καιομένην και ο Προφήτης Ηλίας ο εις τά μετέωρα του ουρανού αναβαίνων επάνω εις ένα πύρινον άρμα οχούμενος διά τής παρουσίας τους διά του παρείναι επάνω εις τό Θαβώριον Όρος κατεμήνυον τήν διά σταυρού τελευτήν σου τόν διά σταυρού σου κατά τόν ανθρώπινον θάνατον.

Στο απόσπασμα αυτό παρατηρούμε ένα πλέγμα δημωδέστερων χαρακτηριστικών του χφ. 35 σε σχέση με το χφ. 28. Η προσωπική αντωνυμία σέ στο χφ. 35 αποδίδεται εσένα (έναντι του τύπου εσέ στο χφ. 28). Για την απόδοση του επιθετικού προσδιορισμού (Ηλίας) ο μετάρσιος, το χφ. 35 επιλέγει αναφορική πρόταση που εισάγεται με το οπού (και ο Ηλίας οπού ασηκώθη), έναντι της λογιότερης κατασκευής με το αναφορικό ο + μετοχή (και ο Προφήτης Ηλίας ο εις τά μετέωρα του ουρανού αναβαίνων). Αναφορική πρόταση με το οπού επιλέγει το χφ. 35 και για την απόδοση του επιθετικού προσδιορισμού τήν εν σταυρώ σου (οπού έκαμες εις τόν σταυρόν σου έναντι τήν διά σταυρού σου τελευτήν / τόν διά σταυρού σου κατά τόν ανθρώπινο θάνατον). Επίσης, προτιμά τη σύνταξη με γερούνδιο, ώντας παρών, αντί εμπρόθετων, διά τής παρουσίας τους / διά του παρείναι. Δημωδέστερα χαρακτηριστικά αποτελούν η παρουσία του α- στο ασηκώθη, καθώς και η νεότερη κατάληξη του γ' πληθυντικού του παρατατικού εμύνουν. Στο λεξιλογικό επίπεδο, ιδιαίτερη μνεία χρειάζεται η παρουσία των δημωδών διαλεκτικών τύπων βατζουνιάν (έναντι βάτον), εβγαλασιάν (έναντι τελευτήν) και αμάξι (έναντι άρμα).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Χφ. 35 (φ. 12v)

Χριστέ οι μαθηταί ως είδον σέ τό αΐδιον φέγγος εκλάμψαν εν πατρώα τή δόξη ανεβών σοί εύθυνον τάς οδούς ημών εν τώ φωτί σου.

Μετάφραση

Ω Χριστέ οι μαθηταί ωσάν είδαν εσένα τό παντοτινό φώς οπού έλαμψες εις τήν πατρικήν δόξαν εφώναζαν εις εσένα ισίασαι ταίς στράταις μας εις τό φώς σου.

Χφ. 28 (φ. 90r)

Οι μαθηταί ως είδον σέ τό φέγγος τό αΐδιον εκλάμψαν εν πατρώα τή δόξη ανεβών σοί Χριστέ εύθυνον τάς οδούς ημών εν τώ φωτί σου.

Μετάφραση

Οι τρεις μαθηταί Πέτρος Ιάκωβος και Ιωάννης όταν είδον εσέ τό φώς τό αὐδιον τό άδυτον ότι εξέλαμψας εις τό Θαβώριον Όρος μέ τήν πατρικήν σου δόξαν εφώναζων εις < > εσέ ώ Ιησού Χριστέ εσύ οπού είσαι τό φώς τό φωτίζον και αγιάζον πάντα άνθρωπον εύθυνον οδήγησον τάς τρίβους ημών εις τό φώς τών εντολών σου τών θείων προσταγμάτων σου.

Το χφ. 28 εμφανίζει, και σε αυτό το απόσπασμα, παλαιότερους ρηματικούς τύπους: *εφώναζων* (έναντι *εφώναζαν*), *εξέλαμψας* (έναντι *έλαμψες*), *οδήγησον* (έναντι *ισίασαι*). Επίσης, σχηματίζει την αιτιατική πληθυντικού του θηλυκού άρθρου *τάς τρίβους* (έναντι *ταίς στραταίς*).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Χφ. 35 (φ. 21r)

Υπηρέται του λόγου κατιδόντες καινά και παράδοξα ενωτισθέντες πατρικής φωνής εν Θαβώρ ανεβών ούτος υπάρχει ο σωτήρ ημών υπάρχει εκμαγείον του αρχετύπου.

Μετάφραση

Οι μαθηταί [[βλέποντας]] βλέποντας καινούρια και παράδοξα πράγματα έστ< > και νά ακούσουν τήν πατρικήν φωνήν εις τό Θαβώριον Όρος εφώναζαν ετούτος είναι ο ελευθερωτής μας, είναι βούλομα και τύπος του ουρανίου Πατρός.

Χφ. 28 (φ. 95v)

Οι υπηρέται του λόγου κατιδόντες καινά και παράδοξα ενωτισθέντες πατρικής φωνής εν Θαβώρ ανεβών ούτος ο σωτήρ ημών υπάρχει εκμαγείον του αρχετύπου.

Μετάφραση

Οι υπηρέται του λόγου ότε κατείδον πράγματα καινά και παράδοξα και ενωτίσθησαν αχολογήθησαν κατά τά ώτα τήν πατρώαν εκείνην φωνήν τήν λέγουσαν ούτος εστί ο Υίός μου επάνω εις τό Θαβώριον Όρος εφώναζον και ούτος ο σωτήρ ημών είναι τό εκσφράγισμα εκτύπομα του αρχετύπου Πατρός του.

Όπως υποδεικνύει το παραπάνω απόσπασμα, και τα δύο χειρόγραφα χρησιμοποιούν τις παλαιές καταλήξεις των πρωτόκλιτων αρσενικών: *οι μαθηταί, οι υπηρέται*. Στο χφ. 35 απαντά η δημωδέστερη δεικτική αντωνυμία *ετούτος* (έναντι *ούτος*), ενώ και στα δύο χειρόγραφα εμφανίζονται

ονόματα δράσης / ενέργειας σε -μα,¹⁷ όπως βούλομα (χφ. 35) εκφράγισμα / εκτύπομα (χφ. 28).

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

<p>Χφ. 35 (φ. 27ν) <i>Άχραντε αγνή ο θάνατος γέγονε διαβατήριον ζωής τής αϊδίου και κρείττονος μεθιστών σε εκ τής επικήρου προς θείαν όντως και άρευστον καθοράν εν αγαλλιάσει τόν Υιόν σου και Κύριον.</i></p>
<p>Μετάφραση <i>Ω καθαρά Παρθένε Μαρία ο θάνατός σου έγινε απέρασμα τής ζωής τής παντοτινής και καλλήτερης μετατοπίζοντας εσένα από τήν πρόσκαιρη ζωή, εις τήν θεϊκήν κατ' αλήθειαν και άφθαρτην βλέπωντας εσύ μέ χαράν τόν Υιόν σου και Κύριον.</i></p>
<p>Χφ. 28 (φ. 110ν) <i>Αγνή άχραντε ο θάνατός σου γέγονε διαβατήριον ζωής αϊδίου και κρείττονος μεθιστών σε εκ τής επικήρου προς θείαν και άρευστον καθοράν τόν Υιόν σου και Κύριον εν αγαλλιάσει.</i></p>
<p>Μετάφραση <i>Ω καθαρωτάτη αμίαντε και αμόλυντε Παρθένε ο θάνατός σου έγινε διάβασις γέφυρα τής ζωής τής αιωνίου και καλλιωτέρας μακρωτέρας διότι ο Υιός και Θεός σου μεθίστησι μετατίθησι μετατοπίζει εσε από τήν επίκληρον και φθαρτήν τούτην ζωήν εις τήν θείαν και ουράνιον ζωήν και άρευστον και μηδέποτε ρέουσαν αιώνιον διά νά βλέπης αείποτε τόν Υιόν σου και Κύριον μέ αγαλλιάσιν νά αγάλλεσαι μέ αυτόν.</i></p>

Στο τελευταίο απόσπασμα αξίζει να σημειώσουμε στο χφ. 35 την παρουσία του προθετικού α- στο απέρασμα και τον σχηματισμό του παραθετικού καλλήτερης (έναντι του καλλιωτέρας). Από την άλλη πλευρά, στο χφ. 28 αξίζει να υπογραμμίσουμε την υφολογική λεξική διακύμανση μεθίστησι / μετατίθησι / μετατοπίζει, απότοκο της «ψυχαγωγικής» μεθόδου που χρησιμοποιείται στο χειρόγραφο. Ενδιαφέρουσα είναι και η απόδοση του εν αγαλλιάσει εναλλακτικά ως μέ αγαλλιάσιν / νά αγάλλεσαι.

17. Για μια ανάλυση του σχηματισμού ονομάτων ενέργειας σε -μα, -σις / -ση και -μός στη μεσαιωνική και πρώιμη νέα ελληνική, βλ. Ελένη Καραντζόλα, «Μορφολογικές και σημασιολογικές όψεις της ονοματικής επιθηματοποίησης στην πρώιμη νεοελληνική», *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 24 (2004), σ. 218-229.

Εν κατακλείδι, από τη συγκριτική εξέταση των χωρίων από τα δύο χειρόγραφα προκύπτει ότι οι διαφορές είναι αρκετές, όπως ακριβώς έχει διαπιστωθεί και για άλλα κειμενικά είδη (π.χ. νοταριακά έγγραφα).¹⁸ Το χφ. Πλατυτέρας 35 σε σύγκριση με το χφ. 28 είναι δημωδέστερο και ως προς τις λεξιλογικές και ως προς τις γραμματικές επιλογές. Ωστόσο, και το χφ. 28, που αποδείχτηκε λογιότερο, περιλαμβάνει ενδιαφέροντα δημώδη χαρακτηριστικά, στα σημεία όπου ακολουθεί την «ψυχαγωγική» μέθοδο. Είναι δύσκολο όμως να βασιστεί σε αυτό μια προσπάθεια αποκατάστασης της δημώδους της εποχής.

3.2 Διαλεκτικά χαρακτηριστικά

Αναφορικά με το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα που έχουμε θέσει, είναι γενικά γνωστό ότι παρά την απουσία επίσημης γραπτής γλώσσας μέχρι την ίδρυση του ελληνικού κράτους, σε ένα μεγάλο μέρος της γραπτής παραγωγής του 16ου-18ου αιώνα, ακόμη και όταν το ύφος είναι πιο δημώδες, χρησιμοποιείται μια υπερτοπική¹⁹ ποικιλία, δεν αποτυπώνονται δηλαδή διαλεκτικά χαρακτηριστικά.²⁰ Αυτό ισχύει εντονότερα στην περίπτωση των επτανησιακών ιδιωμάτων, μεταξύ των οποίων και το κερκυραϊκό, τα οποία γενικά θεωρούνται πολύ κοντινά στην Κοινή ΝΕ.²¹ Μεθοδολογικά

18. Βλ. για παράδειγμα τις διαφορές ανάμεσα σε νοταριακά έγγραφα που συντάξε ο Αλέξιος Ραρτούρος [Ελένη Καραντζόλα και Αν. Παπαϊωάννου, «Στοιχεία για την “κοινή” και την πρώιμη επτανησιακή/κερκυραϊκή: η περίπτωση του Αλεξίου Ραρτούρου», υπό έκδοση στα Πρακτικά του Ι΄ Πανιωνίου Συνεδρίου (Κέρκυρα, 30 Απριλίου – 4 Μαΐου 2014)].

19. Σύμφωνα με τον Hans Eideneier, «Η πεζογραφία της βενετοκρατούμενης Κρήτης», *Cretan Studies* 6 (1998), σ. 335-343.

20. Το χφ. Καρακάλλου 93 (του 1633), το οποίο παραδίδει την *Κλίνη Σολομώντος* του Ιωάννη Μορεζίνου, αποτελεί μοναδικό τεκμήριο της συνειδητής διαδικασίας «αποδιαλεκτοποίησης», στην οποία προχωρά ένας (αντι)γραφέας, προκειμένου το έργο να είναι προσβάσιμο σε ευρύτερο (μη κρητικό υποχρεωτικά) αναγνωστικό κοινό· βλ. Ελένη Κακούλιδη-Πάνου, Ελένη Καραντζόλα και Μαρία Χαλβατζιδάκη, *Ιωάννης Μορεζίνος: Κλίνη Σολομώντος. Ιστορίες θαυμάτων της Παναγίας (1599)*. Ηράκλειο 2007, σ. ξ'–ξγ' και ξζ'–π'.

21. Στο βιβλιογραφικό επίμετρο της 3ης έκδοσης του βιβλίου του (*Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής*, Αθήνα 2001) ο Νικόλαος Κοντοσόπουλος σημειώνει: «Δεν υπάρχουν μελέτες άξιες ν' αναφερθούν εδώ εκτός από την περιγραφή του ιδιώματος των Αργυράδων Κερκύρας από τον Γερ. Σαλβάνο (Αθήνα, 1919) και από το «Επίμετρο: Γραμματικά στοιχεία του γλωσσικού ιδιώματος της Κερκύρας» που περιέχεται

η κατάσταση είναι ακόμα συνθετότερη, καθώς τα όποια χαρακτηριστικά προσδίδει η νεοελληνική διαλεκτολογία στην επτανησιακή των αρχών του 20ού αιώνα ή στη σημερινή επτανησιακή ενδεχομένως δεν είχαν επεκταθεί και γενικευτεί τους προηγούμενες αιώνες.²²

Πάντως, η παρείσφρηση λέξεων που προσιδιάζουν στο κερκυραϊκό ιδίωμα, όπως διαφάνηκε ήδη (βατζουνιά vs. βάτος πολλές φορές στο χφ. 35 της Πλατυτέρας) δεν είναι σπάνια στα κείμενα και ευνοείται (και αυτή) από την «ψυχαγωγική» μέθοδο.

Λεξικά στοιχεία που προσιδιάζουν και ακούγονται μέχρι και σήμερα στην κερκυραϊκή ντοπιολαλιά και απαντούν στα κερκυραϊκά μαθηματάρια του 18ου αιώνα ενδεικτικά καταγράφονται στον παρακάτω πίνακα:²³

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

<p>• χφ. EBE 1133</p> <p>Ως αργαλέον πράγμα' εστίν, ώ Ζεύ και θεοί, δούλον γενέσθαι παραφρονούντος δεσπότη (σ. 279)</p> <p>οίον μέν τόν γιατρόν διαβάλλουσι, ως φαρμακεία (σ. 260)</p>	<p>Ω Δία και θεοί πολλά βαρύ και ανυπόφερτον νά γένη τινάς δουλευτής αυθέντου βουρλισμένου*</p> <p>ότι λογής τόν ιατρόν συκοφαντούν ωσάν σπιτζιέρην (< spezier φαρμακοτρίφτης, φαρμακοποιός)</p>
--	---

στις σελ. 215-255 του βιβλίου του Γερ. Χυτήρη, *Κερκυραϊκό γλωσσάρι, ακατάγραφες και δίσημες λέξεις* (Κέρκυρα, 1987)». Στη σχετική βιβλιογραφία έχουν εν τω μεταξύ προστεθεί οι ακόλουθες μελέτες: Ν. Αλεξάκης, «Παρατηρήσεις στη φωνητική, τη μορφολογία και τη σύνταξη του κερκυραϊκού ιδιώματος», *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 25 (2005), σ. 19-30, Στυλιανή-Ζαΐρα Αυλωνίτη, «Μορφολογική εξέταση του ρηματικού συστήματος του κερκυραϊκού ιδιώματος», *αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα 2006 και Βασιλική Μακρή, Η επίδραση της ιταλικής γλώσσας στη μορφολογία των επτανησιακών διαλέκτων, αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα 2013.*

22. Βλ. τη μελέτη των Ελ. Καραντζόλα – Ν. Λαβίδα, «Χαρακτηριστικά της κερκυραϊκής του 16ου αιώνα», υπό έκδοση στο *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 36 (2016), όπου εξετάζεται η εμφάνιση, επίδοση, γενίκευση διαλεκτικών κερκυραϊκών χαρακτηριστικών, βάσει έξι εκδοσμένων καταστίχων Κερκυραίων νοταρίων του 16ου αιώνα.

23. Βλ. Γερ. Χυτήρης, *Κερκυραϊκό γλωσσάρι, ακατάγραφες και δίσημες λέξεις*, Κέρκυρα 1992 (Επίμετρο: γραμματικά στοιχεία του γλωσσικού ιδιώματος της Κέρκυρας), σ. 40, 176, 71, 166, 19 και Μ. Αγγελόπουλος, *Η παλιά κορφιάτικη γλώσσα*, Κέρκυρα 2008, σ. 55, 280-281, 109, 260, 27, 229 (το ρήμα *περγελάω* δεν καταγράφεται στο *Γλωσσάρι* του Χυτήρη). Οι αριθμοί των σελίδων αντιστοιχούν στην ερμηνεία των λέξεων, όπως ακριβώς αυτές απαντούν στον ανωτέρω πίνακα.

<p>ώσπερ τινά αχλήν τών πραγμάτων (σ. 243)</p> <p>έχων τινάν πρεσβύτην ρυπώντα κυφόν (σ. 300)</p> <ul style="list-style-type: none"> • χφ. Πλατυτέρας 28 <p>έφριξε σώμα άσπιλον (φ. 14v)</p> <ul style="list-style-type: none"> • χφ. Πλατυτέρας 30 <p>δεόμενον εκ βροχής και καταπλάσμα- τος (φ. 16r)</p> <p>γέγονεν παρατροπή (φ. 10r)</p> <ul style="list-style-type: none"> • χφ. EBE 1132 <p>μειράκειον εκστατικόν και παραφρο- νούν (φ. 126v)</p> <p>και ούπω τούτο εστί καταγέλαστον (φ. 135v)</p>	<p>ωσαν κάποιαν καμπούλα εις τά πράγ- ματα</p> <p>έχωντας κάποιον γέροντα λασπομένον σγουμπόν (< gobbo καμπούρης)</p> <p>αναρίτζιασεν, ευλαβήθη, εντράπη τό αμώμητον και καθαρώτατον σώμα (< rizzare, λέγεται για τις περιπτώσεις που κάποιος ανατριχιάζει από φόβο)</p> <p>έος καιρόν οπού έχει χρείαν από ρα- ντισμούς από σπύριτα και έμπλαστα (< spirito οινόπνευμα)</p> <p>από πού έγινεν αυτός ο ξεπεσιμός</p> <p>ένα παλικαράκη άστ{σ}τατον και βουρ- λισμένον</p> <p>και ακόμη ετούτο δέν είναι τόσο κα- λά περγελασμένον</p>
--	--

* Επίσης: βουρλισμάδα, βουρλίζεται κ.λπ.

Σε γραμματικό επίπεδο, τα φαινόμενα που μπορούν να συσχετιστούν με το κερκυραϊκό ιδίωμα είναι σχετικά περιορισμένα.

~ Ανάπτυξη προθετικού α-: π.χ. απερνώντας (EBE 1133, σ. 243), απερνάει (Πλατ. χφ. 35, φ. 25r), ασήκωσε (Πλατ. χφ. 28, φ. 6v), απερνού-σι (Πλατ. χφ. 30, φ. 14v).

~ Ανάπτυξη προθετικού ε- : π.χ. εγκρεμίζεται (EBE 1133, σ. 9), εγκρεμνήσης (Πλατ. χφ. 28, φ. 1v).

~ Ανάπτυξη φωνηέντων στο εσωτερικό της λέξης, με αποτέλεσμα την ανάλυση συμφωνικών συμπλεγμάτων, π.χ.: και ο ξεπεσιμός η στροφή τού κορμίου (Πλατ. χφ. 30, φ. 10r).

~ Στένωση του [o] σε [u]: τρουμπέτα (Πλατ. χφ. 35, φ. 32v)

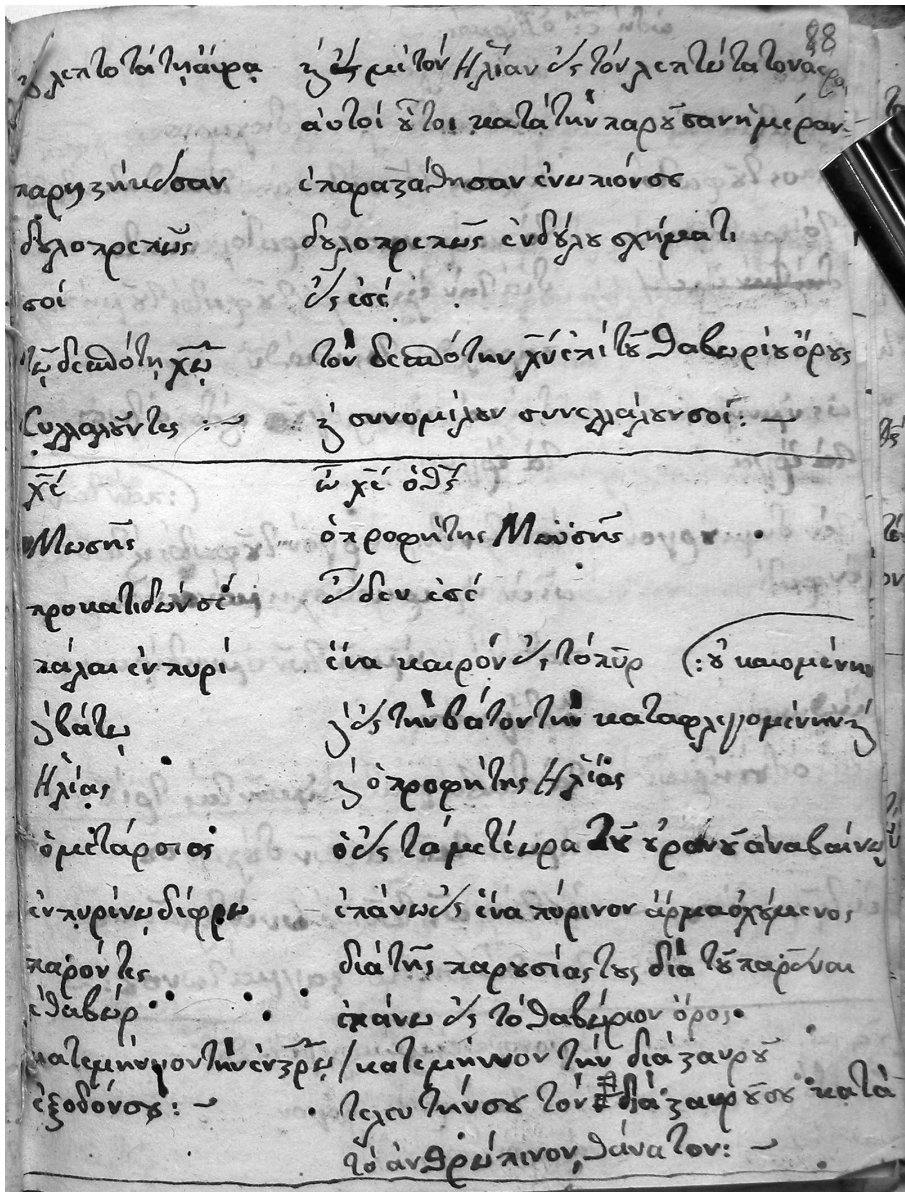
~ Προφορά του <υ> ως [u]: π.χ. φουσιματιά (Πλατ. χφ. 35, φ. 2r, αλλά και φουσιματιά, Πλατ. χφ. 35, φ. 10r).

~ Ιδιαίτερες ρηματικές καταλήξεις, π.χ.: εκοιινιώνταν, εσουναναστρέ-φοτου, κατικάει (Πλατ. χφ. 35, φ. 1r, 10v, 27r).

4. Συμπερασματικά

Το βασικό συμπέρασμα της παρούσας μελέτης είναι ότι τα κερκυραϊκά μαθηματάρια του 18ου αιώνα, μια από τις πολυάριθμες πηγές της περιόδου της Τουρκοκρατίας και Βενετοκρατίας στον ελληνόφωνο χώρο, συνιστούν ιδιαιτέρως αξιόλογη πηγή για την αποκατάσταση της δημώδους ελληνικής. Αν και ο βαθμός παρουσίας δημωδών λεξικών και γραμματικών στοιχείων ποικίλλει από μαθηματάριο σε μαθηματάριο, ορισμένα από αυτά, όπως το χφ. Πλατυτέρας 35, επιλέγουν σταθερά δημωδέστερους τύπους ως προς όλα τα επίπεδα της γλωσσικής ανάλυσης (φωνητική / φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη, λεξιλόγιο). Από την άποψη αυτή, μπορούν να ενταχθούν σε ένα σώμα κειμένων που θα επιτρέψει τη συστηματική ανασύσταση της δημώδους γλώσσας μεταξύ 16ου-18ου αιώνα. Και τα υπόλοιπα όμως κερκυραϊκά μαθηματάρια, που κάνουν λογιότερες επιλογές, όπως το χφ. Πλατυτέρας 28, περιέχουν ενδιαφέροντα δημώδη στοιχεία, χάρη, ειδικότερα, στην «ψυχαγωγική μέθοδο» που ακολουθούν και η οποία συνίσταται, όπως είπαμε, στην παράθεση δύο ή περισσότερων συνωνύμων για την απόδοση μιας λέξης / φράσης.

Αναφορικά με τη διαλεκτική αποτύπωση, παρόλο που ο γραπτός λόγος καθ' όλη την περίοδο της πρώιμης νεοελληνικής εμφανίζει τάση αποδιαλεκτοποίησης, παρατήρηση που ισχύει εντονότερα για τα επτανησιακά ιδιώματα, του κερκυραϊκού συμπεριλαμβανομένου, σε όλα τα μαθηματάρια που εξετάσαμε, είτε είναι επώνυμα είτε ανώνυμα, διαπιστώσαμε ότι παρεισφρέουν διαλεκτικά στοιχεία, κυρίως στο επίπεδο του λεξιλογίου και λιγότερο στο γραμματικό επίπεδο. Περαιτέρω συστηματική και συγκριτική μελέτη των κειμένων αυτών θα συμβάλει στον προσδιορισμό των επιπέδων ύφους της γραπτής πρώιμης νεοελληνικής και στην αποκατάσταση χαρακτηριστικών της ομιλουμένης σε διάφορες γεωγραφικές περιοχές του ελληνόφωνου χώρου.

Ειχ. 1: Πλατυτέρας χφ. 28, φ. 88r.

610

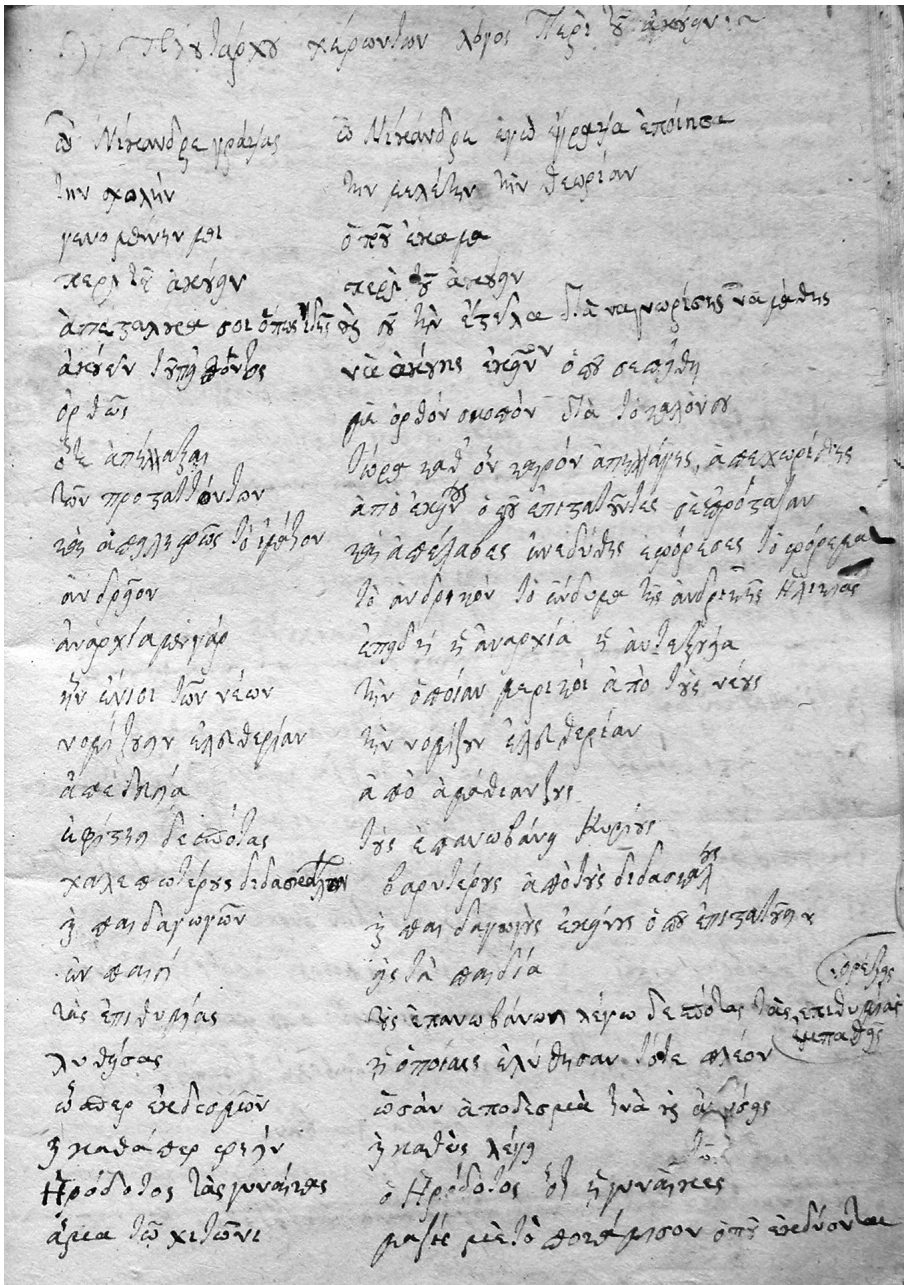
Ευχαριστεῖς παραισκευισαν, δελοπρεπῶς σοὶ τῷ δεσπότῃ
 Χριστῷ. ὅς ἐν πυρὸς ἀτμίδι καὶ γνόφῳ, καὶ λεπτοτάτῃ
 ἄωρᾳ προσωμίησας. δόξα τῇ δυνάμει σου κύριε:

κύριε παραισκευισαν ευχαριστεῖς δελοπρεπῶς σοὶ τῷ δεσπότῃ Χριστῷ οἷς προσωμίησας ἀτμίδι πυρὸς καὶ γνόφῳ καὶ ἄωρᾳ λεπτοτάτῃ κύριε δόξα τῇ δυνάμει σου	ὦ κύριε ἐπαραισέθηςον ὁμωμίησας δελοπρεπῶς ἐσένα τῷ δεσπότῃ Χριστῷ εὐεῖνοι εἰς τὸς ὁποῖους ὁμωμίησας με ἀναθυμῆσας τῆς φωνῆς καὶ εἰς τὸ σιωπᾶν καὶ με φουσηματῶν σου ὦ κύριε δόξα καὶ ἡμῶν ἐξω εἰς τὴν δυνάμει σου
--	--

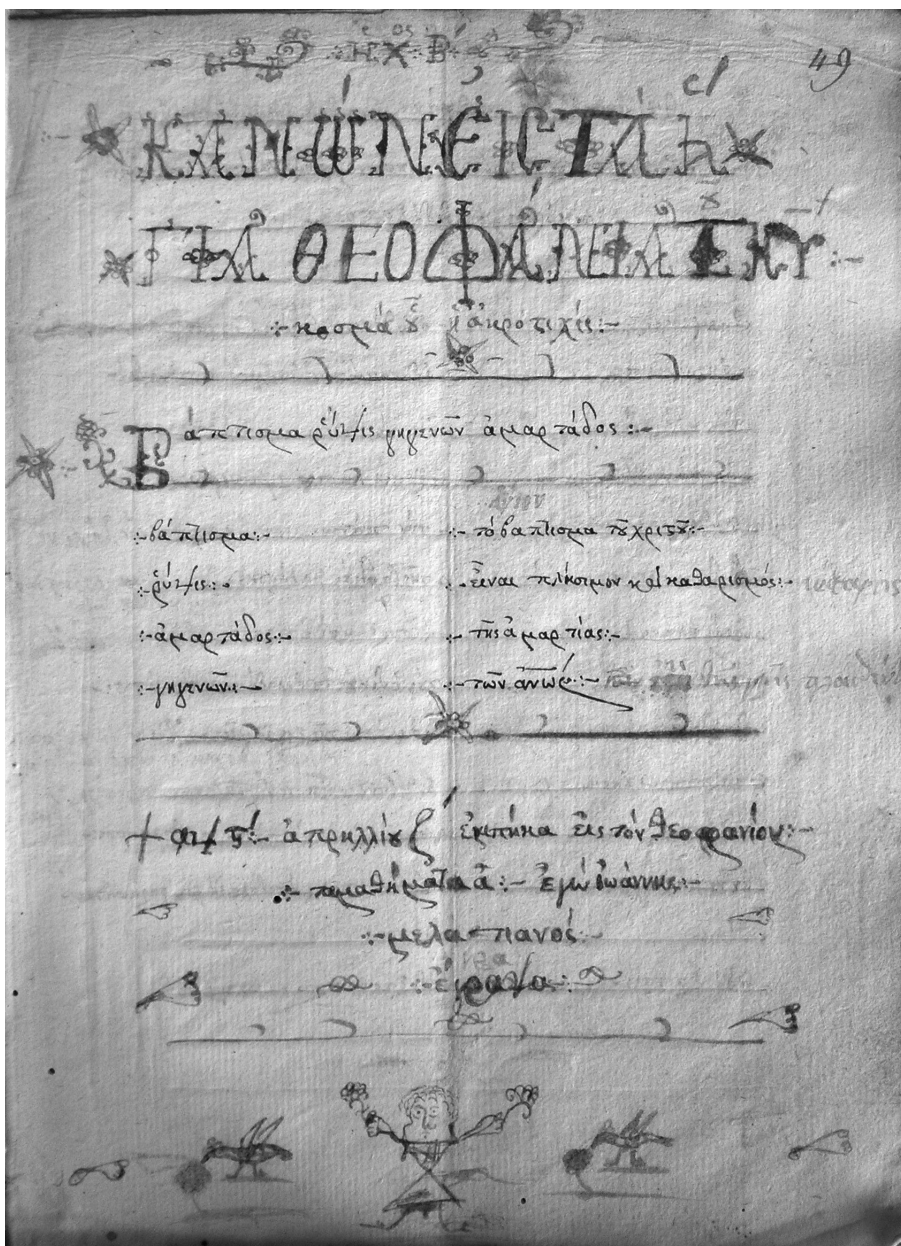
κατεμνήσθης τὴν ἔξοδόν σου ἐν σαυρῶσιν ἐν θαλάσσῃ παρόντες
 ὅς ἐκυρίωσας καὶ βάτω πάγου, προκαταδὼν μωσῆς, καὶ ὁ
 μετάρσιος δίφρω ἐν πυρίνῃ κηλίας Χριστῷ:

κατεμνήσθης πάγου σὲ ἐν πυρὶ καὶ βάτω καὶ κηλίας ὁ μετάρσιος ἐν πυρίνῃ δίφρω παρόντες ἐν θαλάσσῃ κατεμνήσθης τὴν ἔξοδόν σου ἐν σαυρῶσιν	ὦ κατεμνήσθης προβλεπόντας τὸν πάγον σου καὶ εὐεῖνας εἰς τὸ πῦρ καὶ εἰς τὴν θαλάσσειον καὶ ὁ κηλίας ὅπως ἀσυνώθη ὑμῶν με πύρινον ἀμάξι ἀνὰ παρὼν εἰς τὸ θαλάσσειον ὄρος ἐμνήσθης καὶ ἐφανέρωσαν τὴν ἐξοδίαν σου ὅπως εὐαίμας εἰς τὸν σαυρῶσιν σου
---	--

Εικ. 2: Πλατυτέρας χφ. 35, φ. 10r.

Ειχ. 3: Πλατυτέρας χφ. 30, φ. 1r.

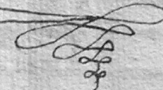

Εἰκ. 4: ΕΒΕ 1132, φ. 49r.

Ἰ Π Ι Σ Τ Ο Φ Ἄ Ν Ε Ο Υ Σ Π Ε Ρ Ο Υ Ρ Ο Σ

ΔΡΑΜΑΤΟΣ ΠΡΩΤΟΥ ΣΚΗΝΗ ΠΡΩΤΗ

Τρίμερος Γ' αμβύλοι

Καρίων υψιχρμέλος

Ὡς ζῶ υψιχρμέλος	Ὡς δία υψιχρμέλος
ὡς ἀργαλέον πρᾶγμα εἶσι	πολλὰ βαρὺ υψιχρμέλος ἀνο πόφιρ τον πρᾶγμα εἶναι
γινώσθαι δέχον	ναμένη τινὰς δολευτῆς
δυσπόλου παραφρονόντος	αὐθέντου βερλιμένε
ἢ ἢ ἢ ὀδύρα πον τύχη	διότι ἀνίσως δολευτῆς ἤθελε λύχη
λέξας τὰ βήχιστα	να εἰπῆ τὰ μαδῶτατα
δέ βῆχισ μὲν ἄν	υψιχρμέλος φανὴ να μελιό μανή
θαύτα τῶν μεμνημένων	τὰ ὅμοια μετὸν αὐθέντου
ἀνάμνη μεμνημένων	εἶναι χρεῖα να μεμνημένων να συμμενομένων
τὸν ἀναπόνοτα τῶν μεμνημένων	δολευτῆς ἀπὸ τὰ μαδῶτα
γὰρ ὀδύρα μιν	διότι ἢ τύχη
εἰ τᾶ τὸν κύριον	δεν ἀφῆνε τὸν νοιμομῆρῶ
μρατῶν τῶν ὀδύρατος	να εἰρησάξῃ δολομῆρῶ
ἀλλὰ τὸν εἰρησάξῃ	ἀλλὰ εἰρησάξῃ δολομῆρῶ
υψιχρμέλος μὲν δὲ, θαύτα	μὲν τῶν χροπὸν εἰπῆ εὐρίσκεινται
δὲ δὲ λοξία	ἀλλὰ ἢ τὸν τραβομαν τῶν ἀπέχονα
ὀδύρα σενασεί	ὀδύρα μιν τῶν
εἰ τριπόδος χρυσιλάτῃ	ἀπὸ δὲ τριπόδος σιαμῆν τὸ χρυσιλάτῃ
μεμνημένων	ματηροῦ

Εικ. 5: EBE 1133, φ. 279r.